

*Тесліцька Г. І.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри сучасної української мови**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**Савка О. Т.,**магістр**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

МОВНІ МАРКЕРИ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНСИВНОСТІ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Анотація. У статті комплексно досліджено різноманітні мовні одиниці, що є виразниками категорії інтенсивності у мовленні; визначено семантичну структуру категорії інтенсивності; з'ясовано особливості функціонального навантаження мовних одиниць, де спільна для них семантична ознака має градацію – ступінь посилення або ослаблення вияву ознаки; проаналізовано основні засоби вираження категорії інтенсивності на фонетичному (графічному), лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях; визначено функційний та прагматичний потенціал таких побудов у поетичному тексті.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизації засобів вираження категорії інтенсивності в тексті, аналізу емотивності, оцінки, експресивності, інтенсивності та їхнього співвідношення в поетичному дискурсі.

Категорія інтенсивності у лінгвістичному аспекті характеризується як така, що оприявнює міру вияву певної ознаки чи дії, акцентує увагу на окремих частинах повідомлення, слугує своєрідним виразником міри і ступеня експресивності висловлювання. Ця категорія має різноманітну будову, зокрема реалізована на фонетичному, графічному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Наведений фактичний матеріал дає підстави для висновку про те, що інтенсифікована мовна виразність має неабияке значення для семантичного та стилістичного посилення всього словесного, звукового, дериваційного та граматичного комплексу висловлення, для надання йому більшої інформативності, комунікативної та художньо-естетичної цінності. Інтенсифіковано виразне виникає у звичайній та у творчій мовленнєвій діяльності, оскільки є невіддільною частиною мовотворчості, активної розумової діяльності, образного й асоціативного мислення, емоційної напруженості особистості. Інтенсифікація – це кількісна характеристика якісного аспекту мови, відображення того, наскільки експресивний контекст та підтекст переважує над предметно-логічним змістом повідомлюваного.

Вживання різноманітних мовних одиниць – маркерів категорії інтенсивності – у поетичному тексті зумовлене насамперед прагненням поета навантажити конструкцію відповідним змістом, стилістично урізноманітнити мовні засоби, надати емоційності висловленню.

Ключові слова: інтенсивність, експресивність, емотивність, ознака, градація, інтенсифікатор.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика взаємодіє з різними позамовними парадигмами, що зумовлює виникнення

новітніх комплексних досліджень, присвячених вивченню реалізації особистості через мовлення. З-поміж таких напрямів важливим є лінгвоаксіологічний, центральна категорія якого – оцінка, суттєвий складник парадигматичного аспекту спілкування, об'єкт вивчення семантики, теорії комунікації, когнітивного аналізу мови.

Попри постійну увагу до проблеми реалізації оцінки на різних мовних рівнях як засобу експресивізації та індивідуалізації мовної картини світу досі залишаються не розв'язаними окремі питання типології мовних засобів з оцінною семантикою як маркерів категорії інтенсивності в тексті. Категорія інтенсивності у лінгвістичному аспекті характеризується як така, що оприявнює міру вияву певної ознаки чи дії, акцентує увагу на окремих частинах повідомлення, слугує своєрідним виразником міри і ступеня експресивності висловлювання. Ця категорія має різноманітну будову, зокрема реалізована на фонетичному, графічному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях [1, с. 68].

Систематизація засобів вираження категорії інтенсивності в тексті, аналіз емотивності, оцінки, експресивності, інтенсивності та їхнього співвідношення в поетичному дискурсі потребують ґрунтовного мовознавчого дослідження, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній антропологізованій лінгвістиці пріоритетним є синергетичний підхід до вивчення реалізації особистості через мовлення, до створення таксономії різноманітних мовних маркерів-експлікаторів у текстовій чи усній комунікації, до визначення комунікативних інтенцій мовця у різних дискурсивно-жанрових виявах української мови [2, с. 85].

Репрезентуючи на предметно-логічному рівні певну інформацію, зміст тексту не обмежується нею, а й передбачає наявність експресивної, оцінної, емотивної семантики, вираженої експліцитно чи імпліцитно. Категорія інтенсивності виражає кількісну оцінку якості, міри, ступеня, є показником реалізації якісної ознаки. Сучасне лінгвістичне трактування цього явища бере початок від праць Ш. Баллі, який уважав, що інтенсивність можна визначити при будь-якому зіставленні однорічних мовних одиниць, оскільки «усі відмінності передбачають визначення кількості, величини, цінності, сили тощо» [3, с. 70].

Актуальність дослідження інтенсивності як компонента семантичної організації тексту зумовлена прагненням лінгвістів проаналізувати своєрідний «механізм» виокремлення

перебільшеної характеристики певної ознаки [4, с. 128], з'ясування її значущості через посилення, тобто вивчення прагнення мовців до вживання конструкцій зі значенням інтенсивності [5, с. 84; 6, с. 164].

Мета роботи полягає в комплексному аналізі різнорівневих мовних одиниць, маркерів категорії інтенсивності; у визначенні їхнього функційного та прагматичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтенсифікація у мові – це складна лінгвістична категорія, що ґрунтується на цілому комплексі психологічних, соціальних та інтралінгвальних чинників, реалізована через посилення виразності повідомлюваного. Інтенсифікована мовна виразність є передумовою для посилення семантичного, стилістичного та прагматичного ефекту висловлення, для надання реченню більшої інформативності, комунікативної та художньо-естетичної цінності.

Інтенсифіковано виразне виникає у звичайній та у творчій мовленнєвій діяльності, оскільки є невіддільною частиною мовотворчості, активної розумової діяльності, образного й асоціативного мислення, емоційної напруженості особистості. Інтенсифікація – це кількісна характеристика якісного аспекту мови, відображення того, наскільки експресивний контекст та підтекст превалює над предметно-логічним змістом повідомлюваного.

Категорія інтенсивності репрезентована у поетичному тексті на всіх мовних рівнях: фонетичному (графічному), лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному.

Реалізація на фонетичному рівні протиставлення категорійних ознак передбачає розрізнення інтенсивного та звичайного варіантів дискретною мовною одиницею, зокрема однією буквою, групою букв, додатковими структурними елементами, як-от:

1. Розтягування звуків у словах, редуплікація відповідних букв: Ми – не раби! І віддає у просторі: бутирки, магадани, соловки-и-и... [8, с. 368].

2. Неординарне написання слова, словосполучення чи цілого речення: з використанням дефісів або тире, що ділять слово на склади, речення – на частини для посиленої, підкресленої манери мовлення: Та що нам вражий лютий поговір, коли ми – е! І є нас – *пре-багацько!* [8, с. 328]; Тільки смерть в одну купу громадила буйні го-ло-ви [8, с. 336].

3. Написання великої першої букви непочаткового слова у реченні, всього слова заголовними літерами, виокремлення слова чи фрагмента речення курсивом, що є сигналом акцентного вирізнення: Могутня мудрістю чола, володарка на суші й водах, Людино, *ти лише мала дециця матінки* Природи [8, с. 299]; Анаконда не знає, що вона – АНАКОНДА [8, с. 340]; Коли вона прийде і скаже... [8, с. 341].

На лексичному рівні процес інтенсифікації передбачає, що лексема з певним ступенем вияву міри ознаки репрезентує поєднання двох значень: основного, домінантного, і додаткового, підсилювального, у такому випадку немає додаткових структурних мовних елементів. Головними засобами градуювання шкали якісної ознаки є лексичні синоніми та антоніми.

3-поміж синонімічних рядів зі значенням інтенсивності у поетичному тексті виокремлюємо: 1. Логічні синоніми, що виникають внаслідок відображення у слові диференційних ознак з семантикою уточнення, наприклад: Я слова до вуст тулилися, а слова до серця пригорталися [8, с. 305].

2. Стилiстичні синоніми, використання яких пов'язане із стильовою диференціацією лексики, наприклад: Ні враг, ні кат, ні тат не обезглавлять нашу пісню чесну [8, 367]. Окремим засобом вираження категорії інтенсивності є використання фразеологізмів, що містять у своєму значенні семантику величини певної ознаки, як-от: Хай навіть в костях хруст – ні пари з вуст! Хай *тьмариться в очах* – мовчать [8, с. 304]. 3. Експресивні синоніми, в яких наявна певна оцінна семантика, наприклад: Не жер тебе жаху опівнічний звір, не їла, як ми, баланди-лободи, не знаєш війни, окупації, тилу, солдатам услід не ридала – не вила [8, с. 365].

Семантична диференціація антонімічних пар передбачає класифікацію цього класу слів з урахуванням їхньої здатності слугувати інтенсифікаторами у мовленні, зокрема:

1. Градуальні антоніми, що виражають якісну протилежність координованих понять, тобто між ними можливі лексеми із семантикою проміжного ступеня вияву, наприклад: Тебе не відрадіти – відридати [8, с. 345]; Сестри моєї матері як два портрети моєї матері – вечірній і вранішній [8, с. 350]; Лиш тихий біль за баченим і втраченим смутить моє чоло, та серце веселить [8, с. 279].

2. Антоніми із семантикою протилежної спрямованості дії чи ознаки, як-от: В Канаді всоте помирає Сава, і Буковина всоте ожива [8, с. 279]; То тікав, *то* вертався – і знову сам себе самотою лякав [8, с. 327].

3. Антоніми, що відтворюють комплементарну протилежність, наприклад: Перейти – хоч живою, *хоч* мертвою – цю вогненну ріку [8, с. 348]; Так біло й тихо було ще учора полям, дорозі, вітру і душі, а нині – *он!* [8, с. 287].

Ще одним продуктивним виявом категорії інтенсивності на лексичному рівні є семантичне збагачення лексичного значення слова. Наприклад, горланити – кричати, напружуючи горло, свинити – бути неохайним, мов свиня: В ринвах ще спить вода, півень горланить десь [7, с. 52]. Зберігають кореневу інтенсивність і дієслова, утворені від вигуків та звуконаслідувальних слів: За фіри край чіплялися долоні, в потайних зборах вітер хихотів [7, с. 48]; Дзенькнути тахлі в сонних вікнах прохололо [7, с. 145].

Вагомим засобом вираження інтенсивності у тексті є метафоризація. Причина посилення ознаки інтенсивності полягає, очевидно, у тому, що пряме значення відображає у свідомості мовця певну норму прояву дії, а переносне значення її порушує, наприклад: І наші гнізда, лишені колись, цілує яблунь віхола воскресла [7, с. 135]; Оплакуючи втрату, ридає Буковина, і *отчий* край твій також затерп від голосинь [7, с. 146].

Словотвірний вияв категорії інтенсивності репрезентований наявністю в українській мові широкого арсеналу афіксів, які містять семантику неповноти/надмірності вияву дії, ознаки чи якості (префікси пре-, архі-, над-, недо-, пра-, пре-, на-, пере-, суфікси -уват-, -ав-, -еньк-, -ущ-, -есеньк-, -ист-, -усиньк-тощо).

Найбільш продуктивними граматичними класами слів, що утворюються за допомогою таких формантів, є прикметники та дієслова: Прадавня казка в пам'яті зринає [8, с. 58]; Наш батько був предобрий [7, с. 97]; Щось в крокові надкололось [7, с. 37]; З моєї крові витекло тепло [7, с. 42]; Молодесеньке дівча наспівує давно забуту тобою мелодію [8, с. 231]; І в палаті зів'яла зневіра, і притих листопад за вікном [7, с. 113]; Недоміряла доля нам щастя, перемиряла доля нам сліз [7, с. 38];

Усе перебудеться, все перемелеться, себе лиш не втратить на скаженім бігу [7, с. 45]; Ще голі, але вже зеленуваті голочки верби [7, с. 237]; Сьогодні поміж нами лиш срібlistий сніг [7, с. 198]; Іноді маленька комашина робить більше, ніж великий слон [7, с. 84]; Старезна вишня похилилась, спустила віти до землі [8, с. 138]; Той багатющий досвід – на віки [8, с. 134].

На граматичному рівні інтенсивність оприявлена в категорії співвідносної міри ознаки, тобто через вказівку на більший чи менший вияв якості, наприклад: Кого ти цілуєш, любий, до кого летиш очима, чорніш од ворона, руками – нема ніжніш? [8, с. 344]; Сваюлю часу котиться назад, і найдорожче сходить на мольберті [8, с. 153]; Найлютіш болить пам'ять щасливих кроків [8, с. 133].

Синтаксичний рівень має широкий спектр різноманітних конструкцій для вираження інтенсивності. Передусім мова йде про різноманітні повтори, серед яких виокремлюємо: 1) повтор одного і того ж слова: Але спершу – пошли мені, доле, терпіння, терпіння і ще раз терпіння, і тисячу раз терпіння [8, с. 335]; 2) спільнокореневі слова: Як тобі ймення, горо – горонько – горянице? [8, с. 308]; На зарінках, левадах, долинах твоїх, топтаних-перетоптаних копитами злости [8, с. 308]; 3) повтор-заперечення: Та вже коник б'є копитом – милий від'їжджає аж за Десни, за Дунаї – ждати – не діждати [7, с. 350]; 4) використання синонімів: Стали думати-гадати, а вороги коло хати [8, с. 307]; Були горе-лихо, ще й біди з лишком, та був друг [8, с. 289]; 5) повтор-інкрустація: Усі твої дороги – повз мій дім, засипаний по самі вікна цвітом. Усі твої дороги – повз мій дім, засипаний по самі вікна – листям. Усі твої дороги – повз мій дім, засипаний по самі вікна снігом [8, с. 375]; 6) рамковий повтор: Село і ніч. І місяць уповні. Зітхає сад крізь медяну дрімоту. І ви в мій сон, як в Золоті ворота, в'їжджаєте на білому коні. Село і ніч. І місяць уповні [8, с. 298]; 7) анафора: А слова до вуст тулилися, а слова до голосу просилися, а слова до серця пригорталися... [7, с. 305].

Градualьна конкретизація семантичної категорії інтенсивності ознаки у реченні реалізована через уведення спеціальних маркерів – інтенсифікаторів, зокрема: 1) кількісних числівників: Тяжко писати те, що кричить душа, та в сто раз тяжче видавати писане [8, с. 278]; 2) відчислівникових прислівників: І дорожча утріч стає кожна мить, що вивільнює дух з ярма [8, с. 91]; 3) прислівників із семантикою поступового збільшення або незначного вияву ознаки: Восени життя відчуваєш дещо гостріше [8, с. 170]; Хоч би злегка забути те, що красе серце і душу [7, с. 227].

Особливо виділяються складнопідрядні речення із підрядними порівняльними кількісної характеристики, особливо із парними сполучниками чим... тим, у яких окрім спільного значення інтенсивності виражено сему «поступове наростання ступеня ознаки»: Не буває вищого мистецтва, ніж мистецтво розуміть себе [8, с. 211]; Чим менше чуєш, тим легше живеш [7, с. 115]; Тим ми частіше згадуємо минуле, чим більше є у ньому світлих днів [7, с. 214]. У таких конструкціях підрядна частина, детермінуючи один із компонентів головного речення, виражений прикметником чи прислівником, сприяє конкретизації рівня інтенсивності ознаки: Була такою темною ця ніч, немов всі зорі очі затулилися [7, с. 140]. Складнопідрядні речення такого типу, поєднуючи семи «релятивність», «відповідність нормі чого-небудь», виконують ще й емоційно-стилістичну функцію образності.

Значення інтенсивності передають складнопідрядні речення з підрядними наслідку, наприклад: Вікно палати таке високе, що небо з кожним днем все ближче і ближче, аж млоїть, аж дух захоплює у грудях [7, с. 276].

Висновки дослідження і перспективи. Отже, інтенсифікована мовна виразність має неабияке значення для семантичного та стилістичного посилення всього словесного, звукового, дериваційного та граматичного комплексу висловлення, для надання йому більшої інформативності, комунікативної та художньо-естетичної цінності. Інтенсифіковано виразне виникає у повсякденній та художній мовленнєвій діяльності, під час реалізації комунікативних інтенцій особистості. Наведений фактичний матеріал дає змогу зробити висновок про значний комунікативний та прагматичний потенціал засобів інтенсивності у поетичному тексті, що мають значну семантичну місткість, розширюють сукупний зміст думки.

Вживання різнорівневих мовних одиниць – маркерів категорії інтенсивності – у структурі поетичного тексту зумовлене насамперед прагненням поета навантажити конструкцію відповідним змістом, стилістично урізноманітнити мовні засоби, надати емоційності висловленню.

Література:

1. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники : монографія. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 167 с.
2. Шабат-Савка С. Т. Синтаксичні маркери емотивності в художньому дискурсі (контекст «Щоденника страченої» Марії Матіос. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 18. С. 85–90; с. 85.
3. Баллі Ш. Синтаксис експліцитної модальності. *Мовознавство*. 2021. № 3. С. 66–73; с. 70.
4. Знакові величини у формуванні лінгвального образу світу українців : монографія / З. О. Митяй та ін. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2017. С. 112–167.
5. Дідун Л. Інтенсивність як градуйована семантична категорія. *Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи*. 2013. Вип. 15. С. 84–92.
6. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. 304 с.
7. Севернюк Т. Дотик безсмертника. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 319 с.
8. Тарасюк Г. Любов і гріх Марії Магдалини. Чернівці : Зелена Буковина, 1994. 384 с.

Teslitska H., Savka O. Linguistic markers of the intensity category in a poetic text

Summary. The article comprehensively studies multilevel linguistic units that are expressions of the intensity category in speech; defines the semantic structure of the intensity category; clarifies the features of the functional load of linguistic units, where the semantic feature common to them has a gradation – the degree of strengthening or weakening of the manifestation of the feature; analyses the main means of expressing the intensity category at the phonetic (graphic), lexical, morphological and syntactic levels; determines the functional and pragmatic potential of such constructions in a poetic text.

The relevance of the study is determined by the need to systematize the means of expressing the category of intensity in the text, to analyze emotionality, evaluation, expressiveness, intensity and their correlation in poetic discourse.

The category of intensity in the linguistic aspect is characterized as one that reveals the degree of manifestation

of a certain feature or action, draws attention to certain parts of the message and serves as a kind of expression of the measure and degree of expressiveness of the statement. This category has a multi-level structure in particular it is implemented at the phonetic, graphic, lexical, phraseological, morphological and syntactic levels.

The above facts lead to the conclusion that intensified linguistic expressiveness is of great importance for the semantic and stylistic improvement of the entire verbal, sound, derivational and grammatical complex of the utterance, for making it more informative, communicative, artistic and aesthetic. Intensification occurs in ordinary and creative speech activity, as it is an integral part of language production,

active mental activity, imaginative and associative thinking, and emotional intensity of the individual. Intensity is a quantitative feature of the qualitative aspect of language, reflecting the extent to which the expressive context and subtext prevail over the subject and logical content of the message.

The use of multilevel linguistic units – markers of the intensity category – in a poetic text is primarily due to the poet's desire to charge the construction with the appropriate meaning, to diversify the linguistic means stylistically, to add emotionality to the expression.

Key words: intensity, expressiveness, emotionality, characteristic, gradation, intensifier.